

ТАРАС ШЕВЧЕНКО — ЛІБРЕТИСТ

Маловідома сторінка
творчої біографії Кобзаря

Опера Петра Чайковського «Мазепа» вперше була поставлена на московській сцені у 1884 р. Проте майже за півстоліття до цього в Яготині Варвара Рєпніна, Петро Селецький і Тарас Шевченко планували створити власну оперу про українського гетьмана.

Розвиток шевченкознавства

Життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка є знаковим явищем в історії культури України другої половини XIX — початку XXI ст. Свідченням цього є статус шевченкознавства, який нині піднесено до рівня класичної дисципліни у соціогуманітаристиці.

Першими дослідниками та біографістами постаті Т. Шевченка є його друзі та колеги. Зокрема, О. Афанасьєв-Чужбинський та М. Чалий, які одними з перших спробували дослідити та проаналізувати життя, творчість українського митця, заклавши основи зазначеної літературознавчої галузі.

Досить активно шевченкознавство розвивалось у XX ст. Так, у радянський період на державному рівні організували розшук і нагромадження шевченківських матеріалів, зокрема й біографічних, готували їх публікації, створили спеціальний науковий центр шевченкознавчих досліджень — Інститут Тараса Шевченка.

Для сучасних шевченкознавців життя та діяльність Т. Шевченка і досі залишається актуальною науковою проблемою. Серед них варто виокремити дослідження: Н. Горбач, П. Зайцева, О. Надточій, І. Дзюби, Г. Грабовича, Г. Грабовського та колективні монографії «Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах», «Триптих про Тараса Шевченка», «Тарас Шевченко у приватному житті: збірник статей».

Тарас Шевченко. «Автопортрет», 1845 р.

Шевченко-художник

Ще за життя творчість Т. Шевченка мала неабиякий резонанс, як серед української інтелектуальної еліти, так і пересічних українців. Його твори високо поцінювали, адже він був основоположником нової української літератури. Тарас Григорович досяг успіху в багатьох мистецьких галузях.

Передусім, Т. Шевченко прославився як художник. Відомо, що з дитинства, маючи талант до малювання, він спробував здобути професійну малярську освіту. Протягом 1838—1845 рр. юний Шевченко здобував художню освіту в Петербурзькій Академії мистецтв.

Під час навчання Тарас Григорович був тричі нагороджений срібними медалями. Задовго до надання у березні 1845 р. офіційного звання вільного (некласного) художника Т. Шевченко вже працював на рівні професійного майстра.

Художня спадщина Тараса величезна: збереглися 835 творів, картин, портретів, гравюр на різні теми, написані протягом різних періодів життя великого Кобзаря. Ще понад 270 художніх творів вважають утраченими.

Малювальська спадщина Т. Шевченка визнана основою розвитку реалістичного образотворчого мистецтва в Україні. Шевченко-художник досконало володів різними жанрами і різними техніками, проте за життя був поцінований найбільше як майстер гравюри.

Свою першу гравюру «Король лір» він створив у 1843 р. За нею послідували численні роботи на різну тематику, а в 1844 р. в Петербурзі він видав альбом з офортами «Живописна Україна».

За талановите наслідування офортної манери голландського художника Рембрандта Тараса Григоровича поважно називали «російським Рембрандтом». 2 вересня 1860 р. Рада Петербурзької Академії мистецтв присвоїла Т. Шевченкові звання академіка гравюри.

Шевченко-поет

Особливу славу Тарас Григорович здобув як поет. Збірки та окремі твори переписувались і вивчались напам'ять як простим народом, так і частиною тогочасної «верхівки» суспільства.

Слова Т. Шевченка народу відкрив його «Кобзар» 1840 р. та альбом «Три літа», написаний у 1843—1845 рр. під враженням від подорожей Україною. Сюди увійшли поеми «Сон», «Єретию», «Кавказ» і багато інших.

Особливої уваги заслуговує поема «Гайдамаки» датована квітнем 1841 р. За значною кількістю історичних подій та глибиною їх осмислення поема становила якісно нове явище в українській культурі.

Вагомою віхою творчого доробку Т. Шевченка стала поема «Катерина». Твір про трагічне кохання української дівчини став найпопулярнішим в народі.

Не цурався Тарас Григорович і прози. З під його пера вийшла низка доволі якісних, як на непрофесійного письменника, російськомовних прозових творів автобіографічного та художнього жанрів. Серед них «Художник», «Наймичка», «Щоденник» та інші.

«Мойсівський Версаль»

19 травня 1843 р. Т. Шевченко разом із Є. Гребінкою вирушили в Україну. У червні 1843-го він побував у Києві, де познайомився з Михайлом Максимовичем і Пантелеймоном Кулішем. 29 червня (11 липня) 1843-го — у день св. Петра і Павла — відвідав разом із ним пишну гостину в хрещеній матері Є. Гребінки, вдови-генеральши Тетяни Вільхівської у її с. Мойсівка (нині село Драбівського р-ну Черкаської обл.).

Цього дня, за традицією, власниця маєтку Т. Волховська відзначала іменини свого покійного чоловіка. Сюди з'їхалося до двохсот гостей. Прийом був настільки пишним, що Мойсівку в ці дні називали своєрідним «Версалем».

Євгеній Павлович Гребінка під'їжджав до ганку в супроводі незнайомця. Вони увійшли. Супутник його був середнього зросту, щільної статури, на перший погляд обличчя його здавалося звичайним, але очі світилися таким розумним і виразним світлом, що я мимоволі звернув на нього увагу. Звістка про приїзд Шевченка миттю розлилася по всьому будинку, і квартира моя невдовзі наповнилася шанувальниками, що приходили познайомитися з рідним поетом... Ми пішли до зали. Всі гості юрбилися біля входу, чекаючи появи Шевченка. Поет, мабуть, був зворушений блискучим прийомом... Увесь день він був предметом загальної уваги... Невдовзі Шевченко став своїм серед усіх і був дійсно вдома (*переклад — ред.*), — пригадавав згодом про прибуття Шевченка на свято та знайомство з ним у своїх спогадах О. Афанасьєв-Чужбинський.

У Мойсівці поет також познайомився з офіцером Яковом де Бальменом (пізніше присвятив йому поему «Кавказ») і з поетом Олексієм Капністом. Із останнім потоваришував. Олексій Васильович був знайомий з усією сім'єю князів Репніних. І завдяки йому Тарас Шевченко потрапив у Яготин. Після гостювання у Мойсівці Олексій Капніст повертався до Репніних. Вочевидь, Капніст заінтригував Шевченка розповіддю про картинну галерею у репнінському палаці — і Тарасові закортіло її побачити.

Тарас і Варвара

2 липня 1843 року Олексій Капніст уперше привіз Тараса Шевченка в Яготин, де мешкали Репніни. Дні гостювання вчорашнього

Музей «Флігель Тараса Шевченка».
Яготин, сучасний вигляд

кріпака у князівському маєтку Репніних були відзначені гостинним прийомом та щирoserдністю. Т. Шевченкові був відведений будинок-флігель князівського палацу, стіни якого він прикрасив власними малюнками.

Перший приїзд Тараса Григоровича був присвячений тому, щоб зняти копію з портрета князя М. Репніна роботи швейцарського художника Йозефа Гонунга. Хоч у збірці Репніна були портрети, виконані Володимиром Боровиковським, Петром Левицьким і французьким маляром Еньйолю, на яких князя зображено у генеральському мундирі, замовникам подобався портрет у цивільному вбранні.

Сімейству Репніних талановитого художника й поета представив рідний брат Варвари Репніної Василь. За чаєм княжич і колишній кріпак так «набралися» міцного рому, що їх потягнуло на витівки. Варвара Миколаївна хотіла вгамувати чоловіків, але брат попросив її «не заважати й не псувати настрої проповідями».

Коли князь із княгинею пішли у свої покої і жартівникам ніхто не заважав, вони влаштували у вітальні «такий гармидер, якого тут, напевно, ще не було з часів Кирила Розумовського, який збудував палац і все довкола нього», — як зазначає дослідник творчості великого Кобзаря Василь Шевчук.

Урешті-решт, і княжна ходила із зав'язаними очима й ловила інших, піддавшись веселому настрою. А коли Тарас Шевченко показав сільське весілля в дійових особах, кумедно зобразивши батюшку й «наречених», усі просто покотилися від сміху.

І лише Варвара Репніна розгнівалася й відчитала поета як хлопчиська, порадивши не блазнювати, а йти дорогою пророка й «благовістити братам по вірі». Розхвилювавшись, жінка зашарілась, і вражений її словами Шевченко

підбіг і поцілував тендітну, красиву руку княжни. Вона спалахнула, затуманена поглядом, і ніжно погладила Тараса по голові. Потім, у флігелі, він довго не міг заснути, згадуючи погляд Варвари.

35-річна незаміжня панна, освічена, розумна й красива, Варвара Миколаївна вразила 29-річного Шевченка якоюсь неземною тугою й віддаленістю від реального світу. Проте саме це й відлякувало поета від зближення з княжною.

Аристократка й учорашній кріпак швидко знайшли спільну мову. Поезія, живопис, музика й душевні розмови захоплювали обох. Із боку Репніної це було палке кохання, а з боку поета важко точно сказати. «Мій потяг до нього виявлявся все більше і більше; він мені відповідав теплим почуттям, але пристрасним ніколи...» (переклад — ред.), — зізнавалася пізніше княжна своєму духовному наставникові Шарлю Ейнару, який жив у Швейцарії. «Він обдарований був більше, ніж талантом, йому даний був геній. Я дуже прив'язана до нього і не заперечую, що якби я бачила з його боку любов, можливо, відповіла йому пристрасною» (переклад — ред.). Княжна знала, що любов не була взаємною, але все одно зберегла теплі стосунки з поетом. Шевченко, який присвятив їй російськомовну поему «Тризна», подарував свій портрет.

Ваш добрий ангел осенил
Меня бессмертными крылами
И тихоструйными речами
Мечты о рае
пробудил...

Прочитавши присвяту, княжна була надзвичайно схвилювана. Пізніше вона записала в щоденнику: «...Я прочитала; чиста і солодка

Варвара Репніна. Кінець 1830-х рр.

радість сповнила моє серце. І якби мені спало на думку виявити свої почуття, я кинулась би йому на шию. Та я сказала собі: треба подумати, щоб виграти час, я вдруге перечитала вірші, потім підхопилась з місця; він (Шевченко) у цей час ходив по кімнаті, — я сказала йому: «Дайте мені свій лоб», — і поцілувала його чистим поцілунком... Наступного дня я розповіла мамі про все, крім поцілунку».

Та все ж таки дві самотні душі так і не злилися в одне ціле. І винуватцем був сам Шевченко. Він полюбляв веселі парубочькі компанії у товаристві місцевих поміщиків Віктора й Платона Закревських, а ще встигав фліртувати з молодою дружиною останнього Ганною. Із натяків у спогадах місцевого поміщика Олександра Афанасьєва-Чужбинського, що Шевченко покохав «Ганну вродливу».

З Ганною Закревською Тарас Григорович познайомився у 1843 р, на згадуваному балу у Мойсівці. Подружжя Закревських — Платон Олексійович і Ганна Іванівна Закревські — мешкало неподалік Мойсівки — у Березовій Рудці. Нині у Національному музеї Тараса Шевченка в Києві можна побачити портрет Ганни Закревської, написаний художником у 1843 р. В овалі портрета вражає червоне тло, причому колір тут такий насичений, що видається аж чорним. Красунею Ганну Іванівну не назвеш... Але ж молодість! Але ж магія жіночої граці! Але ж відкритий погляд темно-голубих очей, у глибині яких, здається, бринять сльози! Але ж лінія напівголеного плеча! Прикрашають образ коштовні сережки та оксамитова стрічка з медальйоном на шії... «Художник мовби розчиняється у своїй моделі», — стверджують фахівці. Між ним і жінкою, яку бачимо на портреті, немає «душевної дистанції».

Його часті поїздки до Закревських на гостини викликали невдоволення і ревності Варвари Репніної. Крім того, майбутній «пророк» у той самий час причарував юну художницю Глафіру Псьол, одну з трьох сестер-сиріт, які виховувалися у Репніних.

Однак, чому ці непересічні чоловік і жінка, які були створені для кохання, так і не стали щасливими? Письменниця Марієтта Шагінян у книзі про Тараса Шевченка вже давно назвала причину поетової обережності в стосунках із княжною. Уся біда в тому, що Варвара Репніна постійно «навантажувала» Шевченка моральними приписами щодо праведного життя. Княжна це відчувала і якось сказала поету: «...Я Вам набридла, як гірка редька, і що роль совісті Вашої, яку я собі присвоїла, Вам здавалася недозволенним завоюванням або просто привласненням». У цьому й ховається вся драма їхніх стосунків.

У салоні Репніних

Вечори в Репніних минали в салоні. Тут сходилися аристократичні кола, слухали розповіді Т. Шевченка про петербурзькі небилиці. Т. Шевченко мав добрий голос і дуже любив співати. А читанням своїх віршів захоплював усіх, пише відомий шевченкознавець Павло Зайцев. Серед тих, хто не раз відвідував маєток Репніних був і талановитий юнак, що подавав надії, Петро Селецький. Це був візит-відповідь, тому, що після повернення П. Селецького з-за кордону та приїзду до батьків, його з сім'єю відвідали багато знайомих, і він, як того вимагав тогочасний етикет, повинен був відповісти взаємністю. Гостини відбувалися під час Різдвяних свят. Можливо відвідини П. Селецьким маєтку Репніних були не випадковим. Він імовірно дізнався про перебування у ньому Тараса Григоровича й бажав ближче познайомитися з талановитим митцем — «художником за професією та поетом за покликанням», як пізніше П. Селецький зазначив у своїх «Записках».

Обидва, і Тарас Шевченко, і Петро Селецький, були бажаними гостями в маєтку Репніних. Окрім спільного проведення культурних вечорів у родинному колі Репніних і післявечірніх розмов, ще одним елементом, що зв'язував Т. Шевченка та П. Селецького була княжна Варвара Репніна.

Палац у Яготині.

Репродукція картини Є. Лазарева

Дочка князя, Варвара Миколаївна від батька успадкувала гуманне, доброзичливе ставлення до народу, якому завжди намагалася допомагати, що сприяло її зближенню з Тарасом Григоровичем.

Окрім цього, вона відверто захоплювалася талантом Кобзаря. Одного вечора Т. Шевченко читав свою поему «Слепая». Твір неабияк вразив Варвару Миколаївну, про що вона написала Ш. Ейнару: «О, коли б я могла передати Вам усе, що тоді пережила. Які почування, які думки, яка краса, який чар і який біль охопили мене в часі цього читання. Моє обличчя все було мокре від сліз, і це було щастя, бо я мусила б кричати, якби моє хвилювання не знайшло цього виходу для себе; відчувала біль у грудях. Після читання не сказала нічого, Ви знаєте, що при всій моїй балакучості я втрачаю від хвилювання здатність говорити. І яка м'яка, чарівна манера читати! Це була захоплива музика, що співала мелодійні вірші... Шевченко зайняв місце в моєму серці, я часто думала про нього, бажала йому добра та бажала сама зробити йому добре, при моїй палкості, зараз можливо і найбільше».

Характеризуючи Тараса Шевченка, княжна Варвара писала, що він «був поет у всій широчині цього слова: віршами своїми він полонив усіх, він витискав із очей своїх слухачів сльози ніжності і співчуття, він настроював душі на високий діапазон своєї ліри, захоплюючи всіх; він притягав до себе старих і молодих, холодних і палких. Читаючи свої чудові твори, робився він чарівливим; музичний голос його переливався у серце слухачів усі глибокі почуття, що владно панували тоді над ним самим. Він був обдарований більше, ніж талантом, — йому даний був геній, і чутлива й добра душа його настроювала його ліру на високе і святе».

Ідея написання опери про Мазепу

Тарас Шевченко, Варвара Репніна і Петро Селецький перебували у вузькому колі спілкування родини Репніних, у якій високо цінували мистецтво і прагнули творити. Шевченко був художником та поетом, а Селецький, викладаючи правознавство в Рішельєвському лиціі, розпочав писати музику.

Ініціатором ідеї — написання опери — стала княжна Варвара Репніна. П. Селецький згадував: «Кілька разів грав я на фортепіано в Яготині, і музика моя дуже подобалась; Варвара Миколаївна запропонувала мені написати оперу, Шевченко взявся написати лібрето, сюжетом вибрали Мазепу».

Тарас Шевченко. «Автопортрет», 1843 р.

Сюжет для опери дійсно багатий. Багато драматизму, дії, різнопланові елементи: велико- і малоросійський, польський, шведський. Але в розробці драми і в мові лібрето ми розходились.

Усі стояли за особистість Мазепи і хотіли зробити його борцем з деспотизмом Петра. Хоч Петро ніколи і не був моїм героєм, у діях Мазепи я також не бачив нічого героїчного і хотів представити його таким, яким він був у дійсності. У запалі суперечки у мене вирвалось слово «зрадник», і ми ледь через це не розсварились.

Варвара Миколаївна і Шевченко хотіли, щоб лібрето було написано малоросійською мовою, я був іншої думки і переконував, що Шевченко настільки володіє російською мовою, що добре напише лібрето; якщо писати оперу, казав я, то писати оперу серйозну і загальнодоступною мовою, а не яку-небудь «Наталку-Полтавку». Кожен залишився при своїй думці, тим все і закінчилось у Яготині». Але реалізувати задум не пощастило.

Останнє зауваження, переконує, що П. Селецький прагнув створити музичний твір не для широкого українського загалу, а такий, що мав би визнання лише в аристократичних колах. Окрім того, такий напрям діяльності як написання музичних творів для нижчих верств тогочасного суспільства виходець із козацько-старшинського роду, державний чиновник, мабуть, вважав нижче своєї гідності.

У цей час відбувалася ще одна неприємна для Т. Шевченка подія. Її подробиці дійшли до нас із листа княжни Варвари Репніної до Ш. Ейнара. «Несподівано сталася подія, що потрясла Т. Шевченка. Платон Лукашевич прислав до Яготина з Березані свого кріпака з листом до Т. Шевченка. Посланець у сильний мороз

Платон Лукашевич

зробив не менше як 25 верст пішки. Це обурило Т. Шевченка, і він написав ученому дідичеві різкого листа. На це дістав такою самою дорогою відповідь, у якій осканенілий П. Лукашевич здобувся на ущипливий «дотеп», що він має 300 таких «йолопів», як Шевченко. Поет, оповідаючи про це княжні, «плакав од болю».

Суперечка з П. Селецьким і складний інцидент з П. Лукашевичем були тими чинниками, що різким дисонансом увірвалися в чисту атмосферу яготинського палацу.

А з ними і складні моральні переживання, що були спричинені стосунками з княжною Варварою. Стара княгиня, дізнавшись про почуття дочки до поета, суворо відчитала її, але княжна Варвара зауважила, що колись мати зруйнувала її щастя, а тепер вона, маючи тридцять п'ять років, може розпоряджатися власним життям самостійно. Вона заявляла матері: «Шевченко для мене не чужий... я дуже люблю його та вповні йому довіряю».

Проти цих стосунків став і О. Капніст. Про втручання в цю дружбу Варвари та Тараса, шляхтянка згадувала у своїх листах: «Я гаряче захищала його від нападів і переживала, щоб навіть найменша плітка не спалювала його постать. Капніст ображений, що я люблю Тараса... Він докучав мені словами, що я голову згубила. А я дуже прив'язана до нього, і не відмовляюся, якщо б бачила з його боку любов, можливо, відповіла б йому страстю».

За таких обставин Тарас Григорович змушений був залишити маєток Репніних. Коли настав день від'їзду Шевченка, Яготин був засніжений і з двору почувся стукіт кінських копит. «Засмучена Варвара Репніна так описала мить

розлуки в листі до Шарля Ейнара: «Два дні він був мовчазний і холодний, хоча я була з ним майже весь день, тому, що він працював... над портретами дітей мого брата, а я займала їх, щоб вони сиділи смирно; але в останні три дні його перебування він був сердечний, по-братськи ніжний і добрий. Нарешті настав день і година його від'їзду. Я зі сльозами кинулася йому на ший, перехрестила його лоба, і він вибіг з кімнати.»

Прощаючись, вони домовилися бути друзями, і, їдучи з Яготина, Шевченко знав, що залишає тут справжнього друга, який не зрадить його у найтяжчі хвилини життя.

Таким був фінал цієї романтичної сторінки в житті Поета, яка власне не зробила його щасливим і не подарувала Україні ще й Шевченка-лібретиста.

Використані джерела

1. Вічний як народ: Сторінки до біографії Т. Г. Шевченка: Навч. посіб. / автори-упор.: О. І. Руденко, Н. Б. Петренко. Київ: Либідь, 1998.
2. Горбач Н. Життя та творчість Тараса Шевченка. Л.: Каменяр, 2005.
3. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / пер. з англ. С. Павличко. Київ: Радянський письменник, 1991.
4. Грабовський Г. Шевченко, якого не знаємо. Київ: Критика, 2000.
5. Дзюба І. Тарас Шевченко: Життя і творчість. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008.
6. Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах / упоряд. В. Шевчук. Київ: Дніпро, 1993.
7. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. 2-ге вид. Київ: Обереги, 2004.
8. Збірник праць четвертої шевченківської конференції / відповід. редактор Є. Кирилюк. К.: Вид-во АН Укр. РСР, 1956. 327с..
9. Надточій О. Російська цензура і видання творів Тараса Шевченка (1861—1916 рр.). Черкаси: Брама, 2006.
10. Тарас Шевченко у приватному житті: Збірник статей. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2014.
11. Тарас Шевченко: Зібрання творів: У 6 т. Київ, 2003. Т. 6.
12. Триптих про Тараса Шевченка. Київ: Слов'янський град, 2002.
13. Афанасьев-Чужбинський А. Воспоминания о Т. Г. Шевченке. Русское слово. 1861. № 5. URL: <http://izbornyk.org.ua/shevchenko/chuzhbyn.htm>
14. Русские Пропилеи: материалы по истории русской мысли и литературы: в 6 т. / сост. предисл., подгот. текста М. О. Гершензон, 1918. Т. 2. URL: <http://izbornyk.org.ua/shevchenko/chuzhbyn.htm>.
15. Чалый М. Жизнь и произведения Тараса Шевченка. Київ: Типография К. Н. Милевского, 1882. URL: http://rarebook.onu.edu.ua:8081/handle/store/2252?mode=full/29a_178.pdf

Ігор КОЛЯДА, Юлія КОЛЯДА, Віталій ГУДИМА,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ